

ŞAGİRD ŞƏXSİYYƏTİNİN FORMALAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Nəcəfova Günel Alim qızı
gunel.necefova35@mail.ru

Azərbaycan Mingəçevir Dövlət Universiteti

Cəmiyyətin inkişafının dialektik və metafizik inkişafı konsepsiyası, qanunları, səbəb hadisələri, hərəkətverici mexanizm mövcuddur. Əlbətdə ki, insan fərdi inkişafı ilə formalaşır. Düzdür, bir çox görkəmli dünya elmləri inkişafa irsi baxımdan yanaşır. İnkişaf təbii və ictimai hadisələrlə əlaqələndirilir və tərəqqiyə və yaradıcılığa səbəb olur. Bu həm də mühit və tərbiyə ilə əlaqədardır. İnsanın inkişafı üç vacib xüsusiyyəti nəzərdə tutur - fiziki anatomik və fizioloji inkişaf, yəni insanın bioloji şəxsiyyət kimi inkişafı, psixoloji inkişafı və sosial inkişafı, insanın vətəndaş-şəxsiyyət kimi inkişafı

Bu xüsusiyyətlər ayrıca ayrı-ayrı kəmiyyət və keyfiyyət dəyərlərinə malikdir. Psixoloji inkişaf insanın idrak prosesinin necə formalaşdığını, duyğuları, qavrayış və xəyalını, nəticələri və təxəyyülünü, diqqətini, nitqini və düşüncəsini, yaddaşını və iradəsini əhatə edir. Bir insanın sosial inkişafı, həyatda iştirakı konkret insanlar və komanda üzvləri ilə münasibətlərdə özünü göstərir, onu ətraf aləmdə baş verən hadisələrin müşahidəçisi edir. Bu səbəbdən şəxsiyyət inkişafı ilə əlaqədar olaraq konsepsiya üzərində dayanılır. Bu dəyərlər insanları mənəvi və sosial həyatda formalaşdırır və bir fərd statusuna qaldırır. Beləliklə, fərdi xüsusiyyətlərinə görə aktiv bir həyat mövqeyi tutur. Bir insan dünyaya bioloji bir varlıq kimi gəlir, ancaq bir insan olaraq fərdi həyatı və fəaliyyəti dövründə uzun və mürəkkəb bir müddətdə yetişir.

Bu gün cəmiyyətin qarşısında duran vəzifələrin icrası əsasən aktiv və dinamik inkişaf edən bir şəxsiyyət prosesinin effektivliyindən asılıdır. Şəxsiyyətin inkişafı ilə əlaqədar olaraq yalnız müasir təcrübənin zəngin fikirləri və pedaqoji fikirlər lazımdır. Azərbaycan müəllimləri cəmiyyətdəki ən müsbət cəhətlərdir, çünki münasibətlər bir insanın təsirli təcrübəsi olaraq onun hərəkətlərini və daxili təcrübələrini müəyyənləşdirir.

Nəticədə insanın bir şəxsiyyət kimi formalaşması prosesinə təsir göstərən müxtəlif fikir amilləri meydana çıxdı. Bir əsrdə, bir minillikdə bu amillər miras qaldı və valideyn haqqında müsbət və ya mənfi bir şeyin uşaqlara ötürüldüyü irəli sürüldü. İrsiyyət nəzəriyyəsi dövründə bu nəzəriyyədən əlavə ziyalılar da təhsilə böyük əhəmiyyət verirdilər. Böyük gücə, təhsilə və tərbiyəyə inanan və təbliğ edən Nizami Gəncəvi bəzən

inkişaf amillərinin irsiyyətinin mütləq təsirini hesab edirdi. Bir sıra bir şəxsin cəmiyyətdə düzgün tərbiyəsində rol oynayır. Fərqli yaşlarda insan fərqli fiziki, əqli və mənəvi xüsusiyyətlərə sahibdir, xarakterində yeniliklər və dəyişikliklər görünür. Cəmiyyətimizin üzvü olan insan bilməlidir ki, hansı şəraitdə və hansı amillərdə inkişaf edir, inkişafında irsiyyət, mühit və tərbiyə nə rol oynayır.

İstər qədim dövrlərdə, istərsə də sonralar bu məsələlərin və təhsilin rolunun dərinədən öyrənilməsi üçün müxtəlif fikirlər söyləndi, uzun müzakirələr və tədqiqatlar aparıldı. Hətta qədim yunan filosofları Sokrat, Platon və Aristotel də təhsilin insan həyatındakı rolunu göstərir. Platon (eramızdan əvvəl 347–127) Qanunlarında yazırdı: "Əgər insana həqiqətən öyrətsək, o, ən səssiz və ilahi yaradıcı olacaq." Bununla yanaşı, başqa fikirlər də irəli sürüldü. Məsələn, orta əsrlərdə irsiyyət insan inkişafında həlledici amil hesab olunurdu. "İrs nəzəriyyəsi" nin tərəfdarları qabiliyyətlərin, zəkaların, fikirlərin, əxlaqi keyfiyyətlərin və insan hüquqlarının fitri olduğunu iddia edirlər. Bu keyfiyyətlər övlad dünyaya gəldikdə valideyndən miras qalır. Dövrün iqtisadi və sosial şərtlərinin təlimlərinə görə.

Comenius "Böyük təlimatlar" kitabında yazırdı: "Təbiət bizə əxlaq bəxş etsə də, bizə bilik və xeyirxahlıq vermir". Comenius şəxsiyyətin inkişafı, öyrənilməsi, tərbiyə işinin yaxşılaşdırılması, bir insanı yetişdirmək üçün ciddi tərbiyə işi üçün zəruri hesab etdi

İngilis filosofu John Locke (1637-1704) "fikirlərin fitri təbiəti" nəzəriyyəsinə qarşı çıxdı və bir zamanlar Aristotel tərəfindən irəli sürülən məşhur "Fabula rasa" (ağ) nəzəriyyəsinə əsas götürdü. John Locke görə bir insan dünyaya gələndə irsiyyət ona heç bir güc vermir. Uşaqların ruhu bir lövhəyə bənzəyir: bu yeni lövhədə nə öyrənsən yaza bilərsən. Uşaqda istənilən keyfiyyət yetişdirilə və yaradıla bilər.

Cəmiyyət özünü yerində saymır, daim inkişaf edir, bir şəxsiyyətin formalaşmasında təhsilin rolu böyükdür. 19-cu əsrdə ütopik sosialistlər Saint-Simon, Charles Fourier və Robert Owen təhsilin gücünə inanırdılar və cəmiyyəti təhsil yolu ilə dəyişdirməyi ümid edirdilər. İnsanı ətraf mühitin passiv, köməksiz məhsulu hesab edirdilər. 19-cu əsrin Rus demokratları Çernişevski, Belinsky, Dobrolyubov, Pisarev təhsilin bir şəxsiyyətin formalaşmasında mühüm rol oynadığını qeyd etdilər. Onların fikrincə, yalnız fərdin deyil, dövlətin, cəmiyyətin və ölkənin taleyi gənc nəslin düzgün tərbiyəsindən asılıdır. Belinsky həyat, ölüm, qurtuluş və məhvin tərbiyədən asılı olduğunu yazdı. Tərbiyə insan yaratmır, anadan olanın yaxşı və ya pis olmasına kömək edir. Elm insanın inkişafı, şəxsiyyət

formalaşması və sosial mühitin təsiri haqqında 40-dan çox "homo ferus" bilir. Dobrolyubov yazırdı ki, meşədə heyvanlar arasında böyüyən insanlarla ünsiyyət qurmayan insanlar vəhşiləşir, anlayışları inkişaf etmir.

Hindistan şahzadəsi Əkbər alimləri ilə mübahisə etdi ki, insanın insan olması üçün insan mühitində yaşmalıdır. Elm adamları etiraz etdikdə, belə bir təcrübə keçirdi. Hindistan, Çin və Benqal uşaqları anadan olduqdan dərhal sonra valideynlərindən alındı, qapalı kameralarda saxlandı və ünsiyyət və insan münasibətləri dünyasından məhrum edildi. Yeddi yaşında uşaqlar yalnız heyvan səsləri çıxarırdılar. Elmə məlum olan bu kimi həqiqətləri araşdıran bir nəzəriyyəçi Dubin, insan keyfiyyətlərinin miras qalmadığı, tərbiyə və sosial mütacəsi olduğu qənaətinə gəlir. İnsan bir insan olaraq doğulmur. Bir insanın fərdi inkişafı, şəxsiyyətinin formalaşması son nəticədə sosial həyat şərtlərindən, ictimai münasibətlər sistemindən və istehsal münasibətlərindən asılıdır. İnsan ictimai münasibətlərin məcmusudur. Sosial mühitdən bəhs edərkən insanın həyat və inkişafını əhatə edən xarici şərtlər nəzərdə tutulur. Sosial mühit daim dəyişir və yenilənir. İnqilabi fəaliyyət sayəsində insan həm mövcud sosial mühiti dəyişdirə bilər, həm də istəklərinə uyğun olaraq yarada bilər, həm də bu prosesdə fəal iştirak edərək təbiətini dəyişdirə bilər. Tərbiyə sayəsində uşaqda yeni qabiliyyət və keyfiyyətlər inkişaf edir və müəyyən bir xarakter formalaşır və formalaşır. Uşaq təhsil və tərbiyə yolu ilə ictimai həyata hazırlanır, geniş dünyagörüşünə malikdir. Hazırda təhsil prosesinin pedaqogika və psixologiya nailiyyətlərindən istifadə olunur. Şəxsiyyət inkişafına təsir göstərən cəmiyyətin təməl vahidi olan dövlət qurumları, təhsil müəssisələri, məktəbdənkənar uşaq müəssisələri, mədəniyyət və təhsil müəssisələri, ictimai təşkilatlar, media, ailənin geniş istifadəsi, təhsilə təsir imkanlarını genişləndirir. Şəxsiyyətin formalaşmasında ailənin rolu böyükdür. Ailə bir insan üçün mədəni və yaşayış şəraiti yaradır, emosional həyat sahəsinə təsir göstərir, ilk sosial-mədəni fikirlərin formalaşmasında, xarakterin formalaşmasında rol oynayır. Həzrəti Məhəmməd (əleyhissalam) bir atanın övladına yaxşı bir tərbiyədən dəyərli bir hədiyyə verə bilməyəcəyini söylədi. Uşaq böyüyür, məktəbə gəlir, həyatında yeni bir dövr başlayır. Həm müəllimin, həm də valideynin uşağa böyük təsiri var. Dünyaca məşhur Azərbaycan mütəfəkkiri N. Tusi, valideynlərə övlad böyüdməsini və süddən kəsildikdən dərhal sonra tərbiyə etməyi öyrətməsini tövsiyə etmişdir. Şəxsiyyətin inkişafında bədən və ətraf mühit arasında ziddiyyətlər yaranır. Ancaq bu ziddiyyətlər ziddiyyətə çevrildikdə, inkişafın hərəkətverici qüvvəsi deyildir. Burada inkişaf və təhsil bir-birindən təcrid edilə bilməz və ziddiyyətlərlə mübarizə

aparmağa davam edirlər. Məşhur müəllim Monozson yazırdı: “Tərbiyə və inkişafın hərəkətverici qüvvəsi daxili və xarici şərtlər sistemindəki ziddiyyətlərin mübarizəsidir. Düzgün tərbiyə bu cür ziddiyyətləri asanlıqla aradan qaldırır və uşaqların müstəqilliyini inkişaf etdirməsinə kömək edir. Əks təqdirdə olmayacaq. intizam pozuntuları, mübahisələr və digər mənfi hallar. Tərbiyəçinin vəzifəsi fərdin daxili qüvvələrini stimullaşdırmaq və onlara düzgün istiqamət verməkdir. Xarici təsir, müəyyən bir fəaliyyətə istiqamətləndirmə kimi başa düşülür. Fəaliyyət bir insanın öyrədilməsi və tərbiyə edilməsinin məqsədini təyin edən və onun bütün proseslərini bir-biri ilə sıx əlaqələndirən bir amil kimi çıxış edir. İnsanın inkişafı və formalaşmasında ünsiyyət, ətraf mühit və tərbiyə amilləri qarşılıqlı vacibdir. Bunu təlim və tərbiyə prosesində nəzərə almaq vacibdir.

Təhsil milli dəyərlərimizə və adət-ənənələrimizə uyğun olaraq insan inkişafının əsas keyfiyyətlərini təşkil edir. Cəmiyyətdə yeni nəslin milli ənənələrimiz ruhunda tərbiyəsi ayrılmaz mənəvi keyfiyyətlərin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Müstəqilliyimizin indiki mərhələsində gənc nəslin mənəvi tərbiyəsinin rolu və əhəmiyyəti xeyli artır. Milli özünüdərkini artırması, mənəvi keyfiyyətləri cəmiyyətin inkişafında vacib və əhəmiyyətliyədir. Buna görə təhsil problemi ön planda olmalıdır. Gəncləri milli ənənələrimiz ruhunda tərbiyə etmək, onları cəsarət və cəsarətlə tərbiyə etmək deməkdir. Cəmiyyətdə yeni nəslin mənəvi tərbiyəsi gələcəyimiz üçün zəruri şərtədir. Ən mütərəqqi və insani olan Azərbaycan xalqının adət və ənənələri çox zəngindir.

Mühüm problemlərdən birincisi, insanın cəmiyyətə münasibəti, milli dəyərlərimizə və xalqımıza sədaqəti, müstəqil respublikamıza olan sevgisi, dövlətçiliyimizin mənafeyi naminə vicdanlı çalışması, milli sərvətinin qorunub saxlanması və artırılması üçün qayğıdır.

İkinci sual cəmiyyətdəki insanlar arasındakı münasibətdir. Buraya kollektivizm və qarşılıqlı yardım, humanitar münasibətlər və vətəndaşlar arasında qarşılıqlı hörmət daxildir.

Üçüncü sual, bir insanın cəmiyyətdəki mənəvi xarakteri, dürüstlüyü, mənəvi saflığı, ictimai və şəxsi həyatda məhrumiyyət və təvazökarlıqdır. Bu prinsiplər o qədər yüksək əxlaqi keyfiyyətləri ifadə edir ki, ümumi əxlaqi prinsipləri mənimsəmədən onlara yiyələnmək mümkün deyil. Təhsil prosesi dərin məzmunu olan geniş bir elmdir.

İstifadə olunan ədəbiyyatlar.

- 1.BayramovƏ.S. Şagirdlərdə əqli keyfiyyətlərin inkişaf xüsusiyyətləri. B.,2007. 520 s.
- 2.BayramovƏ.S. Uşaqlarda əxlaqi hisslərin tərbiyəsi. B., 2003 380 s.
- 3.Cəbrayilov İ. Şəxsiyyətyönümlü təhsil və vətəndaş cəmiyyəti. Bakı, 2011. 430